

SPRAWY KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W PRAKTYCE PRAWNEJ PROKURATORII GENERALNEJ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

Dr hab. Marek Tkaczuk

Instytut Nauk Prawnych Uniwersytetu Szczecińskiego

e-mail: marek.tkaczuk@usz.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9511-813x>

Streszczenie. W 1919 r. w ustroju państwa polskiego rozpoczęła funkcjonowanie Prokuratura Generalna Rzeczypospolitej Polskiej. Do kompetencji Prokuratury należało udzielanie ochrony prawnej Skarbowi Państwa oraz innym podmiotom w drodze pomocy prawnej w postaci zastępstwa prawnego lub sporządzania opinii prawnych. Do chwili wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. obligatoryjnej ochronie prawnej ze strony Prokuratury podlegał Kościół katolicki w Polsce. Po 1925 r. sprawy kościelne w praktyce prawnej Prokuratury koncentrowały się na interpretacji Konkordatu, ochronie interesów prawnych i majątkowych państwa w stosunkach z Kościołem.

Słowa kluczowe: Skarb Państwa, zastępstwo prawne, prawna ochrona interesów publicznych i majątkowych

WPROWADZENIE

Sejm Ustawodawczy w dniu 31 lipca 1919 r. na 82 posiedzeniu rozpoznał przygotowany przez Komisję Prawniczą Sejmu Ustawodawczego projekt ustawy o powołaniu Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa Sejmu miała zastąpić obowiązujący dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie utworzenia Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej¹. Rada Ministrów na posiedzeniu w dniu 19 maja 1919 r. przyjęła stanowisko, że nie będzie wносить do Sejmu wniosku o wprowadzenie poprawek w dekrecie, jednak Komisja Prawnicza uznała, iż dekret należy uchylić². Projekt ustawy przygotowany w Komisji Prawniczej zakładał powołanie scentralizowanego urzędu pomocy prawnej o nazwie Prokuratura Generalna Rzeczypospolitej Polskiej „w celu obrony prawnej i zastępstwa prawnego prywatnoprawnych i publicznych interesów Państwa i podmiotów prawnych pod względem opieki prawnej na równi ze Skarbem Państwa stojących oraz udzielania opi-

¹ Dz. Pr. P.P. Nr 14, poz.181. Buczyński i Sosnowski 2016, 119.

² Archiwum Akt Nowych [dalej cyt.: AAN] – Prezydium Rady Ministrów [dalej cyt.: PRM], sygn. 6, k. 432, mkf. 20050, Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z dnia 19 maja 1919 r.; AAN-PRM, sygn. 56-15, Pismo Sekcji Legislacyjnej Prezydium Rady Ministrów do Prezesa Prokuratury Generalnej z dnia 20 maja 1919 r.; Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej [dalej cyt.: SURP], Sprawozdanie stenograficzne [dalej cyt.: Ss], LXXXII – ł. 61-69, Wystąpienie posła Ćwikowskiego na 82 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 31 lipca 1919 r.

nii i porady prawnej na żądanie władz państwowych”³. Projekt ustawy przewidywał, że przedmiot opieki prawnej ze strony państwa działającego poprzez Prokuratorię Generalną zostanie rozszerzony w stosunku do regulacji przepisów dekretu z 7 lutego 1919 r., o majątek kościelny i majątek beneficjów duchownych⁴. Wprowadzenie tej zmiany do kompetencji Prokuratorii Generalnej ustanawiało państwową opiekę prawną określonych w ustawie stosunków majątkowych i publicznoprawnych, w których Kościół katolicki w Polsce był podmiotem. Zgodnie z ustawą z dnia 31 lipca 1919 r. w przedmiocie utworzenia Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej⁵ opiece prawnej Prokuratorii Generalnej powierzono majątek kościelny, majątek beneficjów duchownych i majątek zakładowy istniejących zakładów duchownych, klasztorów i wspólnot duchownych [Niewiński 2018, 111]. Opieka prawna państwa obejmowała pierwotne fundowanie kościoła lub beneficjum duchownego, nienaruszalność majątku zakładowego oraz majątek kościelny będący w zarządzie państwowym (art. 3 pkt 8). Wejście w życie ustawy z dnia 31 lipca 1919 r. o Prokuratorii Generalnej w stosunkach Państwa Polskiego z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi nawiązało do okresu zaborów, gdzie model tych relacji opierał się na sprawowaniu przez państwo instytucjonalnej opieki prawnej nad interesami prawnymi i majątkowymi poszczególnych wyznań [Sitek 2014, 255]. Znaczny wpływ religii na różnorodne dziedziny życia publicznego i społecznego, liczne ustawodawstwo byłych państw zaborczych normujące w sposób szeroki i głęboki ingerencję państwa w sprawy wewnętrzne wyznań oraz rozległa własność Kościoła katolickiego, szczególnie w byłym zaborze austriackim powodowały, że agenda wyznaniowa była do połowy lat dwudziestych XX w. jedną z najobszerniejszych w praktyce prawnej Prokuratorii Generalnej⁶. Przedmiotem agendy kościelnej w praktyce prawnej Prokuratorii Generalnej były sprawy mające przede wszystkim charakter majątkowy oraz sprawy z zakresu ochrony interesu publicznego. Agenda obejmowała sprawy: beneficjalne, kongrualne, patronackie, konkursowe, serwitutowe, poduchowne, a także sprawy dotyczące osobowości prawnej, własności i posiadania, świadczeń na cele wyznaniowe, świadczeń rentowych oraz sprawy dotyczące prowadzenia ksiąg stanu cywilnego – tzw. sprawy metrykalne, sprawy z zakresu prawa małżeńskiego i stosunków międzywyznaniowych. Wykładnia Konkordatu oraz

³ SURP, *Sprawozdanie komisji prawniczej w sprawie dekretu z dn. 7 lutego 1919 r.*, Dz. Pr. Nr 14 poz. 181 w przedmiocie utworzenia Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 861, załącznik do druku – art. 1 projektu ustawy w przedmiocie utworzenia Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, s. 3.

⁴ SURP, Ss, LXXXII – ł. 64, Wystąpienie posła Ćwikowskiego na 82 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 31 lipca 1919 r.

⁵ Dz. U. Nr 65, poz. 390.

⁶ Sprawozdanie Prezesa Prokuratorii Generalnej [dalej cyt.: SPPG] za rok 1928, s. 59–60. Sprawozdania Prezesa Prokuratorii Generalnej wykorzystane w artykule znajdują się m.in. w bibliotece b. Katedry prawa rzymskiego, historii prawa i doktryn polityczno-prawnych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego.

konsultacja prawna dotycząca jego wpływu na ustawodawstwo polskie po 1925 r. również stanowiła poważną część powyższej agendy.

Doniosłym aktem mającym zasadniczy wpływ na rozmiar agendy Prokuratury Generalnej w sprawach Kościoła katolickiego w Polsce było zawarcie 10 lutego 1925 r. przez Rzeczpospolitą Polską Konkordatu ze Stolicą Apostolską⁷. Konsekwencją tego porozumienia było uchylene państwowej tuteli nad Kościołem katolickim i pozwoliło poszczególnym kościelnym osobom prawnym uzyskanie samodzielności. Rada Ministrów rozporządzeniem z dnia 16 grudnia 1925 r. uchyliła z dniem 1 stycznia 1926 r. obowiązek Prokuratury Generalnej zastępowania Kościoła w zakresie stosunków majątkowych⁸. Na mocy tego samego rozporządzenia uchylono także zastępstwo Prokuratury wszystkich instytutów wyznaniowych⁹. Agenda wyznaniowa Prokuratury Generalnej jednak nie wygasła. Od 1926 r. miała w zasadzie wyłącznie charakter opiniodawczy. W związku zaś z koniecznością realizacji postanowień Konstytucji marcowej rozluźniającej nadzór państwa nad sferą wyznań religijnych, przy okazji zniesienia państwowej opieki nad Kościołem katolickim, na mocy rozporządzenia z dnia 16 grudnia 1925 r. Rada Ministrów uchyliła też obowiązek Prokuratury Generalnej zastępowania prawnego innych kościołów i wyznań religijnych oraz instytucji kościelnych [Krasowski 1988, 62–63, 69, 133].

1. CHARAKTERYSTYKA SPRAW KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PROWADZONYCH PRZEZ PROKURATORIĘ GENERALNĄ W OKRESIE PRZEDKONKORDATOWYM

Do najliczniejszych i najważniejszych czynności Prokuratury Generalnej okresu przedkonkordatowego mających za przedmiot stosunki majątkowe Kościoła katolickiego zaliczyć należy te, które podejmowane były w związku z rozporządzaniem majątkiem kościelnym. Na obszarze byłego zaboru austriackiego zostały utrzymane w mocy przepisy nakazujące dla ważności alienacji lub obciążenia majątków beneficjalnych, kościelnych i zakładów duchownych uzyskanie zezwolenia właściwych władz państwowych¹⁰. Zezwolenie państwa było potrze-

⁷ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r., Dz. U. Nr 72, poz. 501. Szerzej zob. Wiśłocki 1977, 5–293; Krasowski 1988, 73n.

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1925 r. o uchyleniu ciążącego na Prokuratury Generalnej obowiązku zastępowania majątków kościelnych, Dz. U. Nr 127, poz. 904.

⁹ SPPG – 1928, s. 64.

¹⁰ Ustawa z dnia 7 maja 1874 r. o uregulowaniu zewnętrznych stosunków prawnych Kościoła katolickiego, Dz. P. P. Nr 50 oraz rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 20 czerwca 1860 r. o pozbywaniu i obciążaniu majątków kościołów i beneficjów katolickich, tudzież zakładów duchownych, Dz. P. P. Nr 162 i rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lipca 1860 r. o pozbywaniu i obciążaniu majątków kościołów i beneficjów katolickich i zakładów duchownych, Dz. P. P. Nr 175; za: okólnik Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1925 r. wydany w porozumieniu z Ministrami Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Skarbu zawierający instrukcje celem wykonania art. XXV Konkordatu co do ustaw, rozporządzeń i dekretów sprzecznych z postanowieniami Konkordatu, M. P. Nr 204, poz. 877.

bnie także dla kontraktów dzierżawy majątku kościelnego, gdy czas trwania umowy przekraczał trzy lata lub gdy czynsz dzierżawny miał być uiszczany za okres dłuższy niż rok. Organy państwa kompetentne do udzielenia wymaganej zgody każdorazowo przedstawiały odnośne kontrakty Prokuratorii do opinii. Podstawowym kryterium umożliwiającym Prokuratorii wydanie pozytywnej opinii było uznanie, że umowa nie uszczupla majątku kościelnego oraz nie dopuszczała do zwiększenia wydatków na utrzymanie duchowieństwa, których ewentualny niedobór pokrywany miał być z funduszy religijnych¹¹.

Przedmiotem licznych opinii wydawanych przez Prokuratorię Generalną były tzw. kontrakty naftowe. Na mocy tych porozumień probostwa lub klasztory położone najczęściej na Podkarpaciu, które miały we władaniu grunty roponośne odstępowały prawo eksploatacji złóż przedsiębiorstwom naftowym¹². Opiniowano także ok. 200 umów o sprzedaż gruntów erekcyjnych, w związku z ustawą z dnia 16 grudnia 1921 r. *o poborze nadzwyczajnej daniny państwowej*, z której skorzystała znaczna liczba probostw i kilka biskupstw¹³.

Przeprowadzanie reformy rolnej i parcelacja majątków ziemskich powodowało konieczność zwolnienia gruntów od różnego rodzaju ciężarów realnych, które często stanowiły dotację probostw. Prokuratoria Generalna na podstawie upoważnień wystawianych przez wojewodów wydawała odnośne deklaracje zwalniające¹⁴. Sprawy dotyczące reformy rolnej w 1922 r. były także opiniowane w Prokuratorii Generalnej, a to w związku z przygotowaniem się do podjęcia w tej materii rokowań ze Stolicą Apostolską¹⁵. Podstawową tezę tej opinii było uznanie zasady przejęcia własności przez Państwo Polskie dóbr kościelnych wywłaszczonych przez byłe rządy zaborcze. W 1920 r. opiniowano w sprawie mającej za przedmiot zakres praw i działalność dozorów kościelnych¹⁶, zaś w 1924 r. w sprawie prawnego określenia podmiotu własności dóbr kościelnych w poszczególnych częściach państwa¹⁷. Także w zakresie spraw majątkowych Kościoła wydano w Prokuratorii Generalnej wiele opinii w przedmiocie rewindykacji majątków nieruchomości skonfiskowanych przez rząd carskiej Rosji.

Obok działalności opiniodawczej w sprawach majątkowych Kościoła katolickiego prowadzono także czynności zastępstwa sądowego. Czynności te koncentrowały się na procesach windykacyjnych i negatoryjnych związanych z ochroną własności¹⁸, procesach posesoryjnych, procesach dotyczących służebności¹⁹, pro-

¹¹ SPPG – 1922, s. 44.

¹² Tamże.

¹³ Ustawa z dnia 16 grudnia 1921 r. *o poborze nadzwyczajnej daniny państwowej*, Dz. U. z 1922 r., Nr 1, poz. 1; SPPG – 1922, s. 44.

¹⁴ SPPG – 1922, s. 44.

¹⁵ SPPG – 1922, s. 29. W sprawie relacji między państwem a Kościołem w kwestiach wpływu reformy rolnej na kościelną własność ziemską zob. także Krasowski 2002, 123–24.

¹⁶ SPPG – 1920, s. 11. Odnośnie do instytucji dozoru kościelnego wprowadzonego w byłym zaborze rosyjskim w 1817 r. szerzej zob. Krasowski 1988, 90–91.

¹⁷ SPPG – 1928, s. 62.

¹⁸ SPPG – 1922, s. 44.

¹⁹ Tamże.

cesach o należność i hipoteczny wpis opartych na dawnych tytułach prawnych i obciążających wielką własność ziemską danin w naturze²⁰. Wykonywano zastępstwo w postępowaniach granicznych i hipotecznych²¹, w postępowaniach spadkowych, w związku z realizacją spadków i zapisów na rzecz Kościoła²², jak również w sprawach spadków po duchownych, w których Prokuratoria Generalna zastępowała interesy funduszu religijnego²³.

Doniosłą czynnością podjętą przez Prokuratorię Generalną w 1923 r. w sprawach wyznaniowych był udział Urzędu Głównego w pracach mających na celu opracowanie projektu ustawy o uchyleniu ograniczeń Kościoła katolickiego w byłym zaborze rosyjskim²⁴. Prokuratoria miała także swój udział w pracach przygotowawczych podjętych przez władze państwowe w celu ułożenia wzajemnych stosunków oficjalnych ze Stolicą Apostolską. W 1921 i 1922 r. przedstawiciel Prokuratorii Generalnej brał udział w konferencjach zorganizowanych dla przeprowadzenia konsultacji nad projektem Konkordatu opracowanym przez Władysława Abrahama [Wisłocki 1977, 80.]. W 1924 r. Urząd Główny Prokuratorii Generalnej ponownie był zaangażowany w prace nad projektem Konkordatu²⁵.

2. CHARAKTERYSTYKA SPRAW KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PROWADZONYCH PRZEZ PROKURATORIĘ GENERALNĄ W OKRESIE POKONKORDATOWYM

Zawarcie Konkordatu ze Stolicą Apostolską przyniosło zasadniczą zmianę form i kierunków aktywności Prokuratorii Generalnej w zakresie stosunków wyznaniowych. Do najważniejszych problemów związanych z interpretacją Konkordatu, którymi zajmowała się Prokuratoria Generalna zaliczano derogacyjną moc Konkordatu w stosunku do ustawodawstwa państwowego, wpływ konkordatu na utrzymanie kompetencje państwa w zakresie wyznaniowym oraz w dziedzinie majątkowego prawa kościelnego²⁶.

Czynnościami podejmowanymi przez Prokuratorię w spornej kwestii zakresu ustawodawstwa uchylonego mocą Konkordatu były liczne opinie. Istotne znaczenie miała opinia dotycząca patronatu i fundacji kościelnych w byłym zaborze austriackim z 1929 r. Prokuratoria w kwestii utraty mocy obowiązującej przepisów doszła do odmiennych konstatacji niż Rada Ministrów, która w okólniku z dnia 26 sierpnia 1925 r. określiła ustawy i rozporządzenia jej zdaniem uchylone z powodu sprzeczności z Konkordatem²⁷. Godna uwagi była opinia Oddziału Proku-

²⁰ SPPG – 1928, s. 64; Tkaczuk 2019, 139.

²¹ SPPG – 1928, s. 64.

²² Tamże.

²³ SPPG – 1922, s. 45.

²⁴ SPPG – 1928, s. 60.

²⁵ SPPG – 1928, s. 61.

²⁶ Szczegółowe rozważania na temat derogacyjnych skutków wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. zob. Krasowski 1988, 83–105.

²⁷ SPPG – 1929, s. 45; Okólnik Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1925 r., M. P. Nr 204, poz. 877.

ratorii Generalnej we Lwowie przesłana w 1927 r. urzędowi wojewódzkim we Lwowie, Stanisławowie i w Tarnopolu mająca za przedmiot stosunek Konkordatu do przepisów proweniencji poaustriackiej określająca stanowisko prawne fizycznych i prawnych osób kościelnych²⁸. Zagadnieniu temu poświęcona była także inna opinia lwowskiego oddziału Prokuraturii, która w 1935 r. na wniosek tamtejszego urzędu wojewódzkiego analizowała zdolność zakonników do występowania w charakterze założycieli i członków zarządów stowarzyszeń działających na gruncie ustawy z dnia 27 października 1932 r. *Prawo o stowarzyszeniach*²⁹. Kolejna opinia oddziału lwowskiego z 1936 r. została opracowana dla tamtejszego urzędu wojewódzkiego. Wyrażono w niej zapatrywanie, że państwowe austriackie, ewentualnie krajowe galicyjskie ustawy dotyczące regulacji i wykupu ciężarów kościelnych nie naruszały praw majątkowych Kościoła katolickiego, ani też nie ograniczały go w swobodnej dyspozycji majątkiem i tym samym obowiązywały nadal po dacie wejścia w życie Konkordatu³⁰.

Czynności opiniodawcze Prokuraturii Generalnej, których przedmiotem był wpływ Konkordatu na utrzymane w mocy regulacje prawne, normujące kompetencje władz publicznych w sferze wyznaniowej, dotyczyły podobnie jak przed 1925 r. spraw beneficjalnych, patronackich, konkurencyjnych, małżeńskich, metrykalnych, międzywyznaniowych oraz stosunków prawnych zagranicznych zgromadzeń zakonnych, fundacji wyznaniowych i ochrony zabytków kościelnych.

W 1926 r. Urząd Główny Prokuraturii Generalnej analizował stosunek Konkordatu do przepisów o jurysdykcji kościelnej, w szczególności w sprawach małżeńskich i tych przepisów, które dotyczyły prowadzenia ksiąg stanu cywilnego³¹. Prokuraturia wydała m.in. opinię dotyczącą prawa o małżeństwach z dnia 24 czerwca 1836 r., w której wykazywano utratę mocy obowiązującej art. 199–203³². Zasadność tezy Prokuraturii została następnie potwierdzona przez Sąd Najwyższy. Przedmiotem licznych czynności Prokuraturii Generalnej w ramach agendy kościelnej była interpretacja art. XXIV Konkordatu mającego zasadnicze znaczenia dla stosunków majątkowych Kościoła katolickiego w Polsce oraz prowadzenie działań urzędowych związanych z realizacją porozumień wynikających z tego przepisu. Prokuraturia Generalna przede wszystkim powołana była w szeregu spraw do badania praw własności Kościoła katolickiego na mocy art. XXIV ust. 1 Konkordatu oraz rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 lutego 1928 r. *o wpisywaniu do ksiąg hipotecznych praw własności polskich osób prawnych kościelnych i zakonnych*.³³ Sam projekt rozporządzenia w 1927 r. był przedmiotem opinii Urzędu Głównego Prokuraturii³⁴. Dla prawidłowego prowa-

²⁸ SPPG – 1928, s. 61.

²⁹ Dz. U. Nr 94, poz. 808; SPPG – 1935, s. 69.

³⁰ SPPG – 1936, s. 80.

³¹ SPPG – 1926, s. 56.

³² SPPG – 1926, s. 56–57.

³³ Dz. U. Nr 16, poz. 120; SPPG – 1929, s. 45.

³⁴ SPPG – 1928, s. 63.

dzenia spraw określonych wspomnianym rozporządzeniem z Prokuraturii powołano jako przedstawicieli rządu dwóch radców Prokuraturii. Pierwszy radca z Urzędu Głównego ustanowiony był w byłym Królestwie Kongresowym, drugi z oddziału lwowskiego funkcjonował dla obszaru byłego zaboru austriackiego. Opierając się o postanowienia cytowanego rozporządzenia ustawodawczego, Prokuratoria Generalna w wielu opiniach wywodziła, że rozporządzenie normowało nie tylko formalne warunki hipotecznego wpisu własności osób prawnych kościelnych i zakonnych, lecz było także podstawą badania samego prawa własności danego podmiotu kościelnego³⁵. Naczelną zasadą Prokuraturii przy podejmowaniu czynności związanych z badaniem stosunków rzeczowych dotyczących dóbr Kościoła była „jak najdalej idąca dokładność”³⁶. Nierzadko dla ustalenia właściwej treści stosunku konieczne było przeprowadzenie odpowiedniego dochodzenia. Końcowym efektem przeprowadzonych czynności było wydanie przez będącego delegatem rządu radcę Prokuraturii deklaracji umożliwiającej dokonanie wpisu do księgi hipotecznej. Prokuratoria stwierdzała jednak często, że na obszarze byłego zaboru rosyjskiego dokonywano wpisów na żądanie władz kościelnych bez deklaracji delegata rządu łamiąc zasady wyznaczone przez rozporządzenie z dnia 7 lutego 1928 r.³⁷

Kolejną istotną grupą spraw Kościoła katolickiego w praktyce Prokuraturii Generalnej okresu pokonkordatowego były te dotyczące majątku kościelnego. Ważną częścią tej agendy były sprawy wynikające z problematycznych stosunków Państwa Polskiego z Kościołem katolickim związanych z kwestią majątków poduchownych. Z chwilą odzyskania niepodległości przez Rzeczpospolitą władze kościelne na obszarze byłego zaboru rosyjskiego podjęły akcję rewindykacyjną. Biskup podlaski Henryk Przeździecki dekretem z dnia 11 grudnia 1918 r. zainicjował działania, których zamiarem było wejście w posiadanie nieruchomości pounickich oraz połączeńskich i zmanifestowanie swoich roszczeń co do własności³⁸. Władze państwowe podjęły niezwłocznie działania zmierzające m.in. do uchylenia groźby bezprawnego zajmowania nieruchomości pocerkiewnych. Tymczasowy Naczelnik Państwa dnia 16 grudnia 1918 r. wydał dekret *o przymusowym zarządzie państwowym*, który na mocy art. 1 ust. 1b obejmować miał wszelki ruchomy i nieruchomy majątek pocerkiewny stanowiący uposażenie duchowieństwa prawosławnego, znajdujący się na obszarze Państwa Polskiego³⁹. Dekret nie powstrzymał jednak władz kościelnych, które w styczniu 1919 r. przystąpiły do samowolnego naruszania cudzego posiadania powołując się, jak to stwierdzała Prokuratoria, „na bezwzględną jakoby nieważność wszelkich sekularyzacji”⁴⁰.

³⁵ SPPG – 1929, s. 45.

³⁶ SPPG – 1930, s. 52.

³⁷ Tamże.

³⁸ SPPG – 1931, s. 63; zob. także Krasowski 1988, 138–39; Wisłocki 1981, 114–15.

³⁹ Dz. U. Nr 21, poz. 67.

⁴⁰ SPPG – 1930, s. 52; Wisłocki 1981, 116n.

Stanowisko Prokuratorii Generalnej miało zasadnicze znaczenie dla oceny prawnej spraw związanych z wypadkami samodzielnego rewindykowania przez organy Kościoła katolickiego majątków skonfiskowanych przez władze carskiej Rosji i przekazane na użytek poszczególnych instytutów Cerkwi prawosławnej. Prokuratoria Generalna stała na niezmiennym stanowisku, że majątek ten stanowił własność Skarbu Państwa⁴¹. Stanowisko powyższe Prokuratoria podnosiła wielokrotnie traktując własne działania, jako warunek ukształtowania jednolitej i precyzyjnej podstawy prawnej mającej określać relacje państwa z Kościołem na gruncie stosunków wynikających z art. XXIV Konkordatu⁴². M.in. z tego powodu w 1931 r. Prokuratoria, w związku z powołaniem Komisji Mieszanej przewidzianej w ust. 3 art. XXIV Konkordatu⁴³, wystosowała do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego kilka pism⁴⁴. W pismach tych przedstawiono stanowisko Prokuratorii Generalnej uznające majątek poduchowny za własność państwa, a w konsekwencji konieczność spełnienia wymogu konstytucyjnego, dotyczącego zezwolenia na oddanie ich Kościołowi. Prokuratoria wyraziła także pogląd o konieczności stosowania ścieśniającej interpretacji, co do przedmiotowego zakresu regulacji art. XXIV ust. 3 Konkordatu. Stanowisko powyższe zostało następnie przedstawione i rozwinięte przez Prokuratorię na konferencji zorganizowanej w Prezydium Rady Ministrów dla ustalenia zakresu działania i przedstawienia wytycznych dla świeckich członków Komisji Mieszanej⁴⁵. Prokuratoria angażowała się także w merytoryczne prace Komisji. Urząd Główny Prokuratorii wielokrotnie opiniował szczegółowe kwestie prawne dla użytku Przewodniczącego Delegacji Rządowej w Komisji Mieszanej⁴⁶. Przykładowo w 1934 r. Prokuratoria przedstawiła Komisji opinię, w której wyrażono pogląd, że utworzony w XVIII w. przez rząd austriacki z majątku skasowanego zakonu Jezuitów tzw. Fundusz naukowy nie podlegał przedmiotowemu zakresowi regulacji art. XXIV Konkordatu⁴⁷.

W 1931 r. Prokuratoria Generalna wywołała wyrok Sądu Najwyższego mający zasadnicze znaczenie dla oceny skutków prawnych samodzielnych rewindykacji nieruchomości poduchownych przez władze Kościoła katolickiego⁴⁸. Sąd Najwyższy orzekł, że wejście w posiadanie nieruchomości, na których został na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 1918 r. ustanowiony zarząd państwowy, miało nastąpić za wiedzą i bez sprzeciwu przymusowego zarządcy, którymi bez wyjątku były organy władzy publicznej. Sąd Najwyższy konstatawał, że samodzielne

⁴¹ SPPG – 1922, s. 29; SPPG – 1928, s. 46.

⁴² SPPG – 1931, s. 61.

⁴³ Sprawa dóbr, których Kościół został pozbawiony przez państwa zaborcze, a które znajdowały się w posiadaniu Państwa Polskiego miała być załatwiona w drodze układu. Niezbędne były wspólne prace zmierzające do przygotowania układu zainteresowanych stron.

⁴⁴ SPPG – 1931, s. 61–62.

⁴⁵ SPPG – 1931, s. 62.

⁴⁶ SPPG – 1934, s. 83.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 października 1931 r., SPPG – 1931, s. 62.

rewindykacje dóbr poduchownych nie spowodowały uzyskania ich własności przez Kościół katolicki z chwilą odrodzenia państwowości polskiej oraz to, że kwestia losu prawnego tych dóbr zawieszana była do czasu późniejszego jej uregulowania.

Procesy czynne Skarbu Państwa przeciwko Kościołowi katolickiemu o zwrot bezprawnie zajętych dóbr poduchownych, mimo skryzalizowanego stanowiska Prokuraturii Generalnej, jak i korzystnej dla Prokuraturii judykatury Sądu Najwyższego nie były przez nią prowadzone z właściwym zaangażowaniem. Początkowo z uwagi na prowadzone rokowania konkordatowe, zgodnie z „intencją Rządu”, Prokuratoria wstrzymała czynności procesowe umożliwiając zawieszenie biegnących przed sądem sporów. Po zawarciu Konkordatu, by nie zadrażniać stosunków ze stroną kościelną Prokuratoria, w szczególności z powodu prowadzonych rokowań dla zawarcia przewidzianego przez Konkordat układu⁴⁹, wytaczała powództwa przeciwko Kościołowi katolickiemu tylko w wyjątkowych sytuacjach, każdorazowo za zgodą Ministra Skarbu⁵⁰.

Obok bezprawnych działań godzących w posiadanie dóbr poduchownych Kościół podejmował także czynności zmierzające do odzyskania dóbr na drodze sądowej. Do głośniejszych należały procesy wytoczone Skarbowi przez biskupów w Pińsku i w Łucku. Powodowie domagali się uznania za własność Kościoła katolickiego różnych nieruchomości skonfiskowanych w latach 1796–1866 przez rząd carski. Prokuratoria od momentu zawiśnięcia spraw spornych między Kościołem, a Skarbem o własność dóbr poduchownych podnosiła stanowisko, że majątkiem Kościoła katolickiego były wszystkie nieruchomości, które w dniu 10 lutego 1925 r., zgodnie z określeniem zawartym w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 lutego 1928 r., pozostawały w posiadaniu kościelnych osób prawnych. Za własność państwową zdaniem Prokuraturii należało uznać wszystkie dobra poduchowne, które po dniu 10 lutego 1925 r. pozostawały w jakimkolwiek posiadaniu nieprekaryjnym Skarbu. Konsekwencją takiego stanu miało być uznanie niedopuszczalności drogi sądowej dla rewindykacji nieruchomości⁵¹. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 23 października–7 listopada 1929 r. przychylił się do stanowiska Prokuraturii w sprawie sporu o własność nieruchomości między Skarbem a zakonem franciszkanów i kuratorem rosyjskiego Towarzystwa Dobroczyngo. Do istotnych tez tego wyroku należało uznanie, że art. XXIV ust. 3 Konkordatu przewidujący osobne porozumienie, co do dóbr pokościelnych, znajdujących się w posiadaniu państwa odnosił się do wszystkich takich dóbr, które w dniu 10 lutego 1925 r., tj. w dniu podpisania Konkordatu znajdowały się w posiadaniu nieprekaryjnym Skarbu Państwa bez względu na istnienie tytułu własności. Zdaniem Prokuraturii, w odniesieniu do byłego zaboru rosyjskiego usuwało to sporną w tych sprawach kwestię, czy carskie ukazy z lat 1864 i 1865 przenosiły na Skarb własność czy tylko zarząd dóbr kościelnych.

⁴⁹ SPPG – 1935, s. 71.

⁵⁰ SPPG – 1933, s. 70.

⁵¹ SPPG – 1930, s. 51.

W ocenie Prokuratorii ze względu na to, że mający moc ustawową przepis art. XXIV Konkordatu przewidywał szczególny tryb postępowania dla rewindykacji majątków kościelnych, należało uznać, iż sądowa droga dla ich dochodzenia była niedopuszczalna⁵². W 1931 r. Prokuratoria Generalna uzyskała w Sądzie Najwyższym potwierdzenie swego stanowiska⁵³. Konsekwencją orzeczenia Sądu Najwyższego było zakończenie poważnej części procesów o zwrot mienia, czy to z powodu oddalenia powództwa, czy to umorzenia postępowania z powodu cofnięcia powództwa⁵⁴. Podobnie sprawa wyglądała w procesach wytoczonych przez Kościół związkom komunalnym, w których Prokuratoria często występowała chroniąc zagrożone interesy Skarbu⁵⁵. W tego typu sprawach nierzadko przed podjęciem akcji sądowej prowadzono czynności konsultacyjne. Przykładowo w 1938 r. przedmiotem opinii Urzędu Głównego Prokuratorii Generalnej była ocena stanu prawnego i szans procesowych w sprawie z powództwa jednego z klasztorów przeciwko gminie o własność nieruchomości w Warszawie, z których kilka było własnością Skarbu Państwa. W swoich rozważaniach na temat stanu prawnego majątków poduchownych Prokuratoria poparła inicjatywę Prezydenta Miasta zmierzającą do nowelizacji art. 1 ustawy z dnia 14 kwietnia 1937 r. *o dobrach skonfiskowanych przez byłe rządy zaborcze uczestnikom walk o niepodległość i będących w posiadaniu związków samorządowych*⁵⁶. Zmiana ustawy miałaby wykluczyć możliwość windykacji od samorządów nieruchomości poduchownych⁵⁷. Akcję prawną w tej sprawie podjęła Prokuratoria ze względu na fakt podnoszenia roszczeń wobec samorządów przez instytucje kościelne w oparciu o art. 1 ust. 3 cytowanej ustawy⁵⁸.

Nie wszystkie procesy wytoczone przez Kościół państwu kończyły się porażką strony powodowej. W sporze o własność pałacu biskupiego w Sejnach Sąd Najwyższy w 1937 r. uchylił korzystne dla Skarbu Państwa orzeczenie Sądu Apelacyjnego uznając, że były władze rosyjskie nabywając pałac w imieniu Skarbu Królestwa Polskiego ze specjalnych funduszy budżetowych dla duchowieństwa katolickiego i wpisując się w księgach za ich właściciela hipotecznego działały, jako *negotiorum gestores* Kościoła i nabyły dla niego własność spornego obiektu⁵⁹. Powtórne orzeczenie Sądu Apelacyjnego niekorzystne dla Skarbu po konsultacjach Prokuratorii z zainteresowanymi władzami nie zostało przez Prokuratorię zaskarżone w drodze kasacji do Sądu Najwyższego⁶⁰.

⁵² SPPG – 1929, s. 46.

⁵³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 października 1931 r.

⁵⁴ SPPG – 1929, s. 47.

⁵⁵ SPPG – 1930, s. 51.

⁵⁶ Dz. U. Nr 30, poz. 221.

⁵⁷ SPPG – 1938, s. 87.

⁵⁸ SPPG – 1937, s. 76.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ SPPG – 1938, s. 86.

Poważną kategorię spraw majątkowych w ramach agendy kościelnej Prokuratorii stanowiły kwestie prywatnego i państwowego patronatu kościelnego⁶¹. Szczególną zawilnością charakteryzowały się sprawy tego typu na terytoriach popruskich Państwa Polskiego w związku ze złączeniem patronatu kościelnego z własnością dóbr skarbowych na Śląsku. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy była konieczność częstego prowadzenia badań historycznoprawnych podstaw rzeczowego patronatu kościelnego, nierzadko przy uwzględnieniu praw zwyczajowych regulujących tę materię⁶². Opiniowano m.in. prawne losy patronatu w wypadku podziału lub parcelacji dóbr patronackich⁶³. Tą kwestią, na gruncie pruskiej ustawy z dnia 25 sierpnia 1876 r., zajmował się w 1934 r. poznański oddział Prokuratorii Generalnej. W opinii dla tamtejszego urzędu wojewódzkiego Prokuratoria wyraziła zapatrywanie, że w wypadku parcelacji gruntów patronat nie gasł oraz to, iż do czasu podziału ciężarów patronackich nabywcy nieruchomości odpowiadali za ciężary solidarnie⁶⁴. Pogląd ten potwierdzony został w wyroku Sądu Najwyższego z 1938 r., w którym uznano, że podział majątku obciążony obowiązkami patronackimi stwarzał solidarny obowiązek patronacki wszystkich właścicieli podzielonego majątku, tzw. kompatronat⁶⁵. W Oddziale Prokuratorii Generalnej w Katowicach rozważano obowiązek ponoszenia ciężarów patronackich w zastępstwie Skarbu Państwa przez dzierżawcę dóbr obciążonych⁶⁶. Analizowano także wpływ art. XXI Konkordatu na prawa patronackie. Prokuratoria podnosiła, iż odnośnie patronatu zachowały moc obowiązującą przepisy Landrechtu pruskiego z 1794 r. oraz że Konkordat nie zmienił instytucji patronatu, ani jej nie ograniczył, lecz jedynie zmodyfikował sposób wykonywania prezenty⁶⁷. Powyższe stanowisko Prokuratorii zastało następnie przyznane w orzeczeniu Górnośląskiego Trybunału Rozjemczego polsko-niemieckiego w Bytomiu, gdzie rozpoznawana była skarga w sprawie ustalenia naruszenia praw patronackich przez Konkordat⁶⁸.

Odnośnie do stosunków patronackich istniejących na Śląsku Cieszyńskim oddział Prokuratorii Generalnej w Katowicach sporządził dla Naczelnej Dyrekcji Lasów Państwowych opinię dotyczącą patronatu kościoła filialnego. W opinii stwierdzono, że na gruncie austriackiej ustawy z dnia 7 maja 1874 r. *o uregulowaniu zewnętrznych stosunków prawnych Kościoła katolickiego*, rozmiar ciężarów patronackich odnoszących się do oznaczonego kościoła, który w ciągu wie-

⁶¹ W sprawach prawa patronatu szerzej zob. Krasowski 1986, 249–370; Tenże 1981, 105–25.

⁶² SPPG – 1926, s. 62.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ SPPG – 1934, s. 83.

⁶⁵ SPPG – 1938, s. 89.

⁶⁶ SPPG – 1929, s. 45.

⁶⁷ SPPG – 1934, s. 82–83.

⁶⁸ SPPG – 1934, s. 82. Odnośnie do aktywności Górnośląskiego Trybunału Rozjemczego w Bytomiu szerzej zob. Tkaczuk 2003, 563–64.

ków stał się kościołem filialnym, nie mógł ulec powiększeniu z powodu późniejszego utworzenia samodzielnej parafii⁶⁹.

Przedmiotem innych rozważań Prokuratorii dotyczących spraw patronackich były m.in. zagadnienia dotyczące przejścia na Skarb Państwa Polskiego obowiązków fiskusa pruskiego występującego w charakterze patrona. Badaniom poddano genezę tych świadczeń, związaną czy to z sekularyzacją, czy też z obserwacją⁷⁰, także kwestie dopuszczalności umownego uchylecia stosunku patronackiego oraz konsekwencje niewykonania określonych postanowień ustawy z dnia 17 marca 1932 r. *o składkach na rzecz Kościoła katolickiego*⁷¹. W związku z ustawą dotyczącą składek na rzecz Kościoła katolickiego Prokuratoria Generalna w 1936 r. wydała dla Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego opinię, w której wskazywała na potrzebę wydania rozporządzenia wykonawczego do tejże ustawy oraz zorganizowania nowego aparatu zarządu majątkiem kościelnym⁷². Opinia została wydana przez Prokuratorię z powodu podniesienia przez Ministerstwo Wyznań wątpliwości koncentrujących się na zagadnieniu dalszego prawnego istnienia na obszarze województw zachodnich katolickich gmin kościelnych i ich organów zarządzających. Niepewność Ministerstwa Wyznań, co do stanu prawnego gmin kościelnych wzmagała rozbieżność stanowisk Sądu Najwyższego i Najwyższego Trybunału Administracyjnego w przedmiocie derogacyjnego wpływu Konkordatu na pruską ustawę z dnia 20 czerwca 1875 r. *o zarządzie majątkiem katolickich gmin kościelnych*⁷³. Potrzebę wydania rozporządzenia do ustawy o składkach na rzecz Kościoła jako warunku umożliwiającego wprowadzenie jej w życie Prokuratoria podnosiła wielokrotnie, m.in. w opinii Urzędu Głównego z 1936 r. dla Ministerstwa Wyznań wydanej z powodu trudności wykonania tej ustawy na obszarach województw południowych w związku z uchYLENIEM dotychczasowych przepisów partykularnych⁷⁴.

Odnośnie do spraw patronackich w 1938 r. Prokuratoria rozważała w swojej opinii sprawę rozszczeń kilkudziesięciu parafii z województwa pomorskiego o pokrycie wydatków na inwestycje kościelne. Urząd Główny Prokuratorii po konsultacjach z oddziałem Prokuratorii w Poznaniu sformułował pogląd, że przy patronacie rzeczowym obowiązki przechodzące na nabywcę, jako ciężar realny były związane z prawem patronatu i tylko w określonych, wyjątkowych wypadkach mimo zgaśnięcia praw patronackich obciążały nadal właściciela nieruchomości. W takich przypadkach prawo patronatu odłączone od zbytych nieruchomości, a zatrzymane przez państwo, zdaniem Prokuratorii stawało się patronatem osobistym⁷⁵. W innej opinii z tego roku w sprawie zasadności prośby proboszcza parafii z terenu byłego Królestwa Polskiego o pomoc pieniężną Skarbu Państwa, ja-

⁶⁹ SPPG – 1935, s. 70.

⁷⁰ SPPG – 1936, s. 81.

⁷¹ Dz. U. Nr 35, poz. 358.

⁷² SPPG – 1936, s. 80.

⁷³ Szerzej zob. Krasowski 1988, 99n.

⁷⁴ SPPG – 1936, s. 80.

⁷⁵ SPPG – 1938, s. 88–89.

ko kollatora na restaurację kościoła Urząd Główny wypowiedział pogląd, że w byłym zaborze rosyjskim prawo patronatu nie istniało, a obowiązek Skarbu Państwa pokrywania w 1/10 wydatków na budowę i utrzymanie kościołów rzymskokatolickich opierał się na państwowych przepisach o konkurencji kościelnej. Przepisy te zostały według poglądu Prokuratorii uchylone przez Konkordat i z tego też powodu obowiązek łożenia środków majątkowych w tych sytuacjach nie obciążał już Skarbu Państwa Polskiego⁷⁶. Oddział Prokuratorii Generalnej w Poznaniu w 1938 r. zajmował się także sprawami patronackimi. W jednej ze swoich opinii wyjaśniał, że obowiązek patrona dotyczył ściśle określonego budynku kościelnego i rozciągał się na jego utrzymanie, jak i wzniesienie w jego miejsce nowego w sytuacji, gdy stary uległ zniszczeniu. Patron nie miał jednak zdaniem Prokuratorii przyczyniać się do budowy nowego kościoła, gdy istniał dotychczasowy budynek kościelny⁷⁷.

Kolejną grupą spraw dotyczących majątku Kościoła, pozostającą w zainteresowaniu Prokuratorii Generalnej były sprawy serwitutów i innych należności, w tym także hipotecznych. Czynności Prokuratorii dotyczyły skupu serwitutów, prawnego odgraniczenia służebności od ciężaru realnego, hipotecznego uporządkowania, przerachowania oraz likwidacji sum hipotecznych, czynszów wieczystych, deputedów opałowych, rent i dotacji⁷⁸. Dokonując interpretacji art. XXIV Konkordatu Prokuratoria w opiniach przedkładanych zainteresowanym ministerstwu wypowiadała się przeciw skreślaniu bez odszkodowania tych serwitutów, które w określonych stanach faktycznych uważać należało za część majątku państwowego⁷⁹. Dodatkowo w sprawie serwitutów kościelnych w byłym zaborze rosyjskim przepisanych na Skarb Państwa ukazami z lat 1865 i 1865 Prokuratoria doprowadziła do porozumienia między Ministerstwem Skarbu i Wyznań Religijnych, którego efektem było uzgodnienie stanowiska prawnego, jak i zakresu kompetencji do orzekania organów administracji państwowej oraz trybu postępowania w poszczególnych przypadkach⁸⁰. W 1933 r. Urząd Główny Prokuratorii na żądanie Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych wypowiadał się w kwestii zasad postępowania przy likwidacji serwitutów w sytuacji, gdy służebność wpisana była na rzecz istniejącego czy też faktycznie nie istniejącego instytutu kościelnego⁸¹. W sprawach sum hipotecznych, czynszów wieczystych, jak i innych tego typu praw, które przysługiwały instytutom kościelnym na obszarze byłego Królestwa Polskiego, a na mocy aktów prawnych Komitetu Urzędującego w Królestwie Polskim z lat 1865 i 1866 przeszły na Skarb Państwa, Prokuratoria Generalna uzyskała w Sądzie Najwyższym uznanie swojego stanowiska. Sąd Najwyższy orzekł, iż sukcesji państwa nie ograniczała okoliczność, że prawa te

⁷⁶ SPPG – 1938, s. 89.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ SPPG – 1930, s. 52; SPPG – 1936, s. 82.

⁷⁹ SPPG – 1930, s. 52.

⁸⁰ SPPG – 1931, s. 63.

⁸¹ SPPG – 1933, s. 69.

nie zostały przepisane hipotecznie na państwo⁸². Podobne stanowisko zajęła Prokuratoria w sprawie deputatów opałowych obciążających dobra państwowe na rzecz probostw⁸³. W tego typu sprawach Prokuratoria podnosiła, że uprawnienia Kościoła do różnego rodzaju świadczeń zachowały się pod warunkiem, że w chwili zawarcia Konkordatu uposażone instytuty kościelne faktycznie je wykonywały⁸⁴.

W kolejnej grupie spraw majątkowych, która rodziła liczne spory znajdowały się te dotyczące rent i dotacji pochodzenia popruskiego, których od Skarbu polskiego domagały się różne kościelne osoby prawne. Prokuratoria broniła interesów skarbowych opierając swoje stanowisko na interpretacji art. XXIV Konkordatu, który według Prokuratorii w sposób wyczerpujący określał obowiązki dotacyjne Rzeczypospolitej. Dodatkowym argumentem Prokuratorii w tych sprawach było uznanie, że Polska nie przejęła zobowiązań państw zaborczych. W sytuacji, gdy spór zawisł przed sądem Prokuratoria niezmiennie podnosiła zarzut niedopuszczalności drogi sądowej z tego powodu, że dotacje miały charakter świadczeń publicznoprawnych⁸⁵. Sąd Najwyższy odstępując od własnych dotychczasowych poglądów podzielił w 1935 r. stanowisko Prokuratorii. W procesie o wypłatę świadczeń dotacyjnych oddalił powództwo przeciwko Skarbowi Państwa wyjaśniając, że Konkordat nie przyznawał Kościołowi żadnych praw, których wcześniej nie miał. Fakt posiadania nieruchomości nie powodował żadnych praw wynikających z własności. Na Polskę nie przeszły żadne zobowiązania rządów zaborczych z tytułu zaboru mienia argumentował dalej Sąd Najwyższy⁸⁶. Podobnie w 1937 r. Sąd Najwyższy rozpoznając spór między Skarbem Państwa zastępowanym przez oddział poznański Prokuratorii Generalnej a probostwami w Strzydzewcu, Broniszowicach i Wilczynku o wypłacenie i zwaloryzowanie dotacji przyznanych przez byłą Pruską Komisję Kolonizacyjną ponownie orzekł, że art. XXIV Konkordatu stanowił „jedynie wyraźne potwierdzenie przez Państwo Polskie praw Kościoła katolickiego i wchodzących w jego skład osób prawnych i danie gwarancji, że ten istniejący stan prawny nie dozna naruszenia”, oraz że przepis ten „nie daje żadnej podstawy do wysnucia z niego woli stworzenia nowej własności lub odnowienia dawnych, w danej chwili nie istniejących praw”. Sąd Najwyższy dalej orzekał, że „osobiste zobowiązania rządu pruskiego nie przeszły na Państwo Polskie, choćby nawet organy Państwa obowiązki te przez pewien czas wykonywały, chyba że byłoby oczywistym, iż robiły to świadomie w zamiarze uznania tych praw”, oraz że wierzytelności Kościoła podlegały waloryzacji na podstawie ogólnych przepisów prawa⁸⁷. Oba wyroki miały dla Prokuratorii zasadnicze znaczenie, gdyż dzięki nim skutecznie odpierano roszczenia procesowe

⁸² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 1936 r., SPPG – 1936, s. 82.

⁸³ SPPG – 1935, s. 71.

⁸⁴ SPPG – 1936, s. 82–83.

⁸⁵ SPPG – 1933, s. 70.

⁸⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 listopada 1935 r., Zbiór orzeczeń z 1936 r., poz. 370; SPPG – 1936, s. 81–82.

⁸⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 września 1937 r., C.III.1640/35, SPPG – 1937, s. 75.

różnych instytucjach kościelnych do Skarbu Państwa o dotacje przyznane przez państwo zaborecze jako odszkodowanie za wywłaszczone mienie. W sprawie przekazania władzom kościelnym prawa przyznawania emerytur, rent oraz wypłat dotacji dla Kościoła potrzebnych do wypłaty uposażeń Prokuratoria postuluwała, powołując się na powagę państwa i bezpieczeństwo Skarbu, by państwo zachowało w swoim ręku obsługę przyznanych zaopatrzeń wraz z odpowiednią częścią dotacji określonej w Konkordacie. Reszta dotacji oddana być miała władzom kościelnym z powodu, jak to określiła Prokuratoria, „troski o przyznawanie emerytur”⁸⁸. Zajmowano się w Prokuratorii także aspektami podatkowymi udzielanych dotacji. Urząd Główny Prokuratorii Generalnej w 1936 r. wyraził pogląd, że dotacje podlegały przepisom działu II ustawy z dnia 1 stycznia 1925 r. *o państwowym podatku dochodowym*⁸⁹, jak i dekretowi Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 listopada 1935 r. *o specjalnym podatku od wynagrodzeń wypłacanych z funduszy publicznych*⁹⁰.

Obok spraw kościelnych mających charakter ściśle majątkowy Prokuratoria Generalna prowadziła również sprawy, w których oprócz kwestii majątkowych istotny był też aspekt dotyczący ochrony interesu publicznego. W poszczególnych jednostkach organizacyjnych Prokuratorii Generalnej wydawano liczne opinie w sprawach dotyczących statusu proboszczów katolickich jako urzędników stanu cywilnego, zakresu ingerencji państwowej w sprawy prowadzenia metryk kościelnych oraz trybu przymusowego wykonywania poleceń władzy państwowej w tychże sprawach. Przykładowo w 1935 r. w oddziale Prokuratorii Generalnej w Krakowie wydano opinię w przedmiocie istnienia odpowiedzialności materialnej proboszcza za skutki wydania błędnego wyciągu z ksiąg metrykalnych⁹¹. Stanowisko Prokuratorii w tej sprawie uznane zostało przez orzecznictwo sądów. W 1938 r. Prokuratoria Generalna w Krakowie zastępowała Polskie Koleje Państwowe w sporze z proboszczem, który jako urzędnik stanu cywilnego, wydał funkcjonariuszowi kolejowemu błędny wyciąg z ksiąg metrykalnych. Konsekwencją wydania błędnego zaświadczenia było wypłacenie nienależnego dodatku ekonomicznego na dziecko funkcjonariusza. Polskie Koleje Państwowe dochodziły od duchownego naprawienia szkody. Sąd II instancji orzekł na korzyść powoda zastępowanego przez Prokuratorię Generalną⁹². W 1926 r. w zakresie stosunków międzywyznaniowych Prokuratoria opiniowała kwestię stosowania katolickiej roty przysięgi wobec osób bezwyznaniowych⁹³.

W sprawach podatkowych Kościoła katolickiego Prokuratoria w ogólnej opinii opartej na interpretacji art. XV Konkordatu wraziła tezę, że przepisy ustawy *o państwowym podatku dochodowym* miały w pełni zastosowanie do instytucji

⁸⁸ SPPG – 1938, s. 87.

⁸⁹ Dz. U. z 1936 r., Nr 2, poz. 6.

⁹⁰ Dz. U. Nr 82, poz. 503; SPPG – 1936, s. 83.

⁹¹ SPPG – 1935, s. 70–71.

⁹² SPPG – 1938, s. 88.

⁹³ SPPG – 1926, s. 56.

kościelnych. Konsekwencją tej tezy było uznanie przez Prokuratorię kompetencji władz skarbowych do żądania od instytucji kościelnych informacji niezbędnych dla wymiaru podatku dochodowego i od uposażeń⁹⁴. Nie budził wątpliwości Prokuratorii Generalnej także obowiązek zapłaty na terenach województw południowych Polski podatku gruntowego i nadzwyczajnej daniny majątkowej przez proboszczów użytkujących majątek beneficjalny. Obowiązek ten, zdaniem Urzędu Głównego, jak i Oddziału Prokuratorii Generalnej we Lwowie, wynikał z wykładni § 512 Kodeksu cywilnego austriackiego⁹⁵. Ponadto Oddział Prokuratorii Generalnej we Lwowie wywiódł z postanowień Konkordatu, iż umowa ta nie stała na przeszkodzie stosowania do majątków kościelnych przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1933 *o przejmowaniu na własność Państwa gruntów za niektóre należności podatkowe*⁹⁶.

PODSUMOWANIE

W II Rzeczypospolitej w zakresie ochrony interesów prawnych i majątkowych państwa przyjęto model scentralizowany. Organem państwa stojącym na straży interesów prywatnoprawnych i publicznoprawnych Skarbu Państwa była powołana w 1919 r. Prokuratoria Generalna Rzeczypospolitej Polskiej. Na mocy ustawy o utworzeniu Prokuratorii opiece prawnej państwa poddano także majątek Kościoła katolickiego i beneficjów duchownych. Kościół katolicki w Polsce był podmiotem licznych praw majątkowych. Państwo w relacjach z Kościołem stało również na straży interesów o charakterze publicznoprawnym. Z tego też względu praktyka prawna Prokuratorii Generalnej w ramach agendy kościelnej była rozległa. Zawarcie w 1925 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską doprowadziło do uwolnienia Kościoła od ustawowej, obligatoryjnej opieki państwa. Stan ten miał wpływ na zmniejszenie praktyki prawnej Prokuratorii w sprawach Kościoła. Czynności opiniodawcze oraz zastępstwa prawne podejmowane przez Prokuratorię Generalną miały istotne znaczenie dla porządkowania stosunków majątkowych między Państwem Polskim a Kościołem katolickim. W tej materii doniosłe były przede wszystkim opinie prawne Prokuratorii w zakresie interpretacji Konkordatu i jego wpływu na ustawodawstwo państwowe. Agenda Kościoła katolickiego w praktyce prawnej Prokuratorii Generalnej była wielokierunkowa, wymagająca gruntownej wiedzy prawniczej od urzędników referendarskich Prokuratorii. Aktywność służbowa Prokuratorii Generalnej w sposób należyty chroniła interes majątkowy czy publicznoprawny Skarbu Państwa przyczyniając się jednocześnie do kształtowania właściwych relacji między państwem a Kościołem.

⁹⁴ SPPG – 1937, s. 74.

⁹⁵ SPPG – 1938, s. 87.

⁹⁶ Dz. U. Nr 85, poz. 658; SPPG – 1937, s. 74.

PIŚMIENNICTWO

- Buczyński, Krzysztof, i Paweł Sosnowski. 2016. *Prokuratoria Generalna. 200 lat tradycji ochrony dobra publicznego*, red. nauk. Leszek Bosek. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Krasowski, Krzysztof. 1981. „Próby zniesienia prawa patronatu w Polsce w okresie międzywojennym.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* XXXIII, z. 1:105–25.
- Krasowski, Krzysztof. 1986. „Prawo patronatu w metropolii gnieźnieńsko-poznańskiej 1918–1939.” *Prawo Kanoniczne* 29, nr 3–4:249–370.
- Krasowski, Krzysztof. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Krasowski, Krzysztof. 2002. „Jak Stanisław Grabski zawierał konkordat ze Stolicą Apostolską.” W *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. Henryk Olszewski, 117–40. Poznań: „Printer”.
- Mucha–Kujawa, Joanna. 2019. *Prokuratoria Generalna Rzeczypospolitej Polskiej jako instytucjonalny zastępca prawno-procesowy Skarbu Państwa*. Warszawa: Instytut Nauk Prawnych PAN.
- Niewiński, Kamil. 2018. „Dzieje zastępstwa procesowego Skarbu Państwa od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r.” *Miscellanea Historico-Iuridica* XVII, z. 1:109–19.
- Sitek, Bronisław. 2014. „Historia ochrony prawnych interesów Skarbu Państwa w Polsce.” *Journal of Modern Science* 23, nr 4:249–62.
- Tkaczuk, Marek. 2003. „Sprawy międzynarodowe w praktyce prawnej Prokuratury RP w dwudziestolecu międzywojennym.” W *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – Idee – Prawo*, red. Adam Lityński, i Piotr Fiedorczyk, 553–73. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tkaczuk, Marek. 2006. „Organizacja systemu ochrony i pomocy prawnej Skarbu Państwa w Polsce XX wieku.” W *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawno-historyczne*, red. Daniel Bogacz, i Marek Tkaczuk, 725–37. Szczecin: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Tkaczuk, Marek. 2019. *Daniny w naturze w skarbowości II Rzeczypospolitej. Studium prawno-historyczne*. Toruń: TNOiK.
- Wisłocki, Jerzy. 1977. *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Wisłocki, Jerzy. 1981. *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918–1939*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

MATTERS OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE LEGAL PRACTICE OF THE GENERAL COUNSEL'S OFFICE OF THE REPUBLIC OF POLAND IN THE INTERWAR PERIOD

Summary. The General Counsel's Office of the Republic of Poland came into existence by a decree of the Chief of State J. Piłsudski on 7th February, 1919. Several months later, in July 1919, the Parliament revoked the decree of the Chief of State and passed the appropriate bill.

The General Counsel's Office of the Republic of Poland protected the public and property interests of the Treasury and the Catholic Church. The judicial replacement and legal opinion were provided in such matters as the interpretation of the Concordat, the property and the protection of the public interest.

Key words: the State Treasury, legal representation, legal protection of public and property interests

Information about Author: Marek Tkaczuk, hab. Ph.D. – Institute of Legal Sciences at the University of Szczecin; e-mail: marek.tkaczuk@usz.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9511-813x>